

В. В. Калінку,

аспірантка кафедри історії України

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Щепкіна, 12, Одеса, 65026, Україна,

тел.: (8 048) 723-58-42

ПЕРВИННИЙ ПОГЛЯД НА БІБЛІОГРАФІЮ ТВОРІВ АНТОНІЯ ФЛОРОВСЬКОГО: “ОДЕСЬКИЙ” ПЕРІОД

У статті подано аналіз основних робіт, що містять відомості про кількість праць історика-слов'янознавця А. В. Флоровського, професора Новоросійського та Карлового університетів. Проаналізувавши дані цих робіт, автор подає характеристику спадщини вченого. Визначена загальна кількість його публікацій, представлена їх класифікація, окреслене коло основних видань, що публікували праці історика.

Ключові слова: бібліографія, класифікація, Новоросійський університет, слов'янознавство, Карлов університет, реєстр праць, Флоровський А. В.

У листопаді 1960 р. колишній професор Новоросійського університету А. В. Флоровський писав із Праги до Одеси співробітникові кафедри історії України Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова В. Т. Галясу: “Як Ви знаєте, свого часу я чимало писав з історії міста Одеси і з історії цілого краю “Новоросійського”. Якщо б зібрати тепер всі ці праці, то вийшла б значна збірка етюдів з історії краю за сторіччя з 1763 до 1863 рр.” [8; 23]. Випадкова зустріч одесита з одним з чехословацьких учнів, тоді вже професором Карлового університету, зумовила стійкий інтерес до праць А. В. Флоровського серед вчених нашого університету, який значною мірою виявив себе лише у двох останніх десятиліттях.

Спочатку професор кафедри історії України З. В. Першина ввела науковий доробок А. В. Флоровського у контекст студій з україністики на півдні України [12; 53-63], а потім детальнішим аналізом його доробку займалися В. В. Волченко [4; 543-546] та Т. М. Попова [15; 294-299]. Їхні спільні зусилля визначили основні контури творчості історика. Проте на сьогоднішній день залишається нерозв'язаним таке елементарне питання як бібліографія його праць.

Усі попередні студії дають можливість змалювати основні віхи біографії історика таким чином. Антоній Васильович Флоровський народився 1(14) грудня 1884 р. у Єлисаветграді (нині Кіровоград) у сім'ї протоієрея. У родині було четверо дітей, троє з яких закінчили історико-філологічний факультет. Георгій — наймолодший серед них — став відомим богословом, найстарший Василь — лікарем, а сестра Клавдія — істориком-медієвістом [9; 147-148]. У 1894 році Флоровські переїхали до Одеси, де й відбулося становлення майбутнього науковця. У роки навчання на історико-філологічному факультеті на наукову вдачу Антонія вплинули професори Ім-

ператорського Новоросійського університету (далі — ІНУ): Е. Р. Штерн, викладач археології, Є. М. Щепкін, який викладав історію Західної Європи, В. М. Істрін, викладач історії давньої російської літератури та І. А. Линниченко, який викладав вітчизняну історію [15; 294-295]. На думку З. В. Першиної, саме останній зіграв найбільшу роль у формуванні молодого історика [12; 57].

Під керівництвом І. А. Линниченка студентська праця А. В. Флоровського “Селянське питання в законодавчій комісії 1767 р.” в 1907 р. здобула золоту медаль [2; 650]. Після завершення у 1908 р. курсу навчання з дипломом першого ступеню Антонія Васильовича залишили при університеті для “підготовки до професорського звання” на кафедрі російської історії. З 31 жовтня 1911 р., після складання магістерських іспитів, він почав викладацьку роботу на посаді приват-доцента [8; 16-18]. А 14 лютого 1916 р. науковець здобув ступінь магістра російської історії після захисту в Московському університеті дисертації “Склад законодавчої комісії 1767-1774 гг.”, яку було попередньо надруковано роком раніше. Слід відзначити, що дисертацію було визнано гідною Уваровської премії Петербурзької академії наук [4; 544].

У буремні роки громадянської війни А. В. Флоровський продовжував працювати в університеті. Після остаточного встановлення радянської влади він залишився у місті, а після реорганізації університету намагався працювати у різноманітних навчальних закладах, що були утворені на його уламках. Проте більшовицька влада сприйняла його вороже, кваліфікуючи як буржуазного історика. Врешті-решт вчений був змушений виїхати за кордон. Так закінчився “одеський” період життя й творчості історика Антонія Флоровського. Бібліографуванню праць науковця цього періоду й присвячено дану статтю.

Опинившись в еміграції, А. В. Флоровський не припинив своєї наукової діяльності. Оселившись у Празі, він продовжував опрацьовувати теми з історії Російської імперії, опублікував декілька розвідок з історії комісії 1767 р., розширював свої наукові інтереси в області “початкової” російської історії, займався питаннями історіографії й історичної біографії. Але продовжувати наукові дослідження в цьому напрямку у Празі не було можливості, адже відсутньою була джерельна база, бракувало навіть друкованих джерел, не кажучи вже про архівні матеріали. Саме тому А. В. Флоровський перейшов до вивчення іншої проблематики — історії чесько-східнослов'янських зв'язків, з давніх часів до ХІХ століття. Окрім того, він був одним з першопочатківців у розробці питань чесько-російських зв'язків початку ХХ століття, оскільки до нього дослідженням цієї проблеми не займався ніхто з істориків [7; 57-58].

Отже, наукову біографію А. В. Флоровського можна умовно розподілити на два періоди: “одеський” (1910–1922) та “празький” або еміграційний (1923–1968) [1; 500]. Не можна не помітити, що у кожному з цих періодів домінує свій напрямок у тематиці досліджень. Таким чином, з дванадцяти років “одеського” періоду особливу увагу привертають сім — від появи першої (студентської) праці й до виїзду з батьківщини. Зрозуміло, що в

узагальнюючій статті З. В. Першина могла зазначити лише його головні, знакові праці — “Из истории Законодательной комиссии 1767 г. Вопрос о крепостном праве” (1910), “Состав Законодательной комиссии 1767-1774 гг.” (1915), “Освобождение крестьян по проектам губернских комитетов Новороссийского края” (1921), “Крестьянская реформа и высшая администрация Новороссийского края” (1921), “Очерки о крестьянском движении на Украине” (1921), “Воля панська і воля мужицька. Сторінка з історії аграрних розрухів у Новоросії 1861–63 рр.” (1922). У присвяченій основним віхам біографії історика роботі В. В. Волченюк називає ті ж праці, додає ще декілька з історії півдня України (тодішньої Новоросії) та вказує загальну кількість — 77 праць. В енциклопедичній статті Т. М. Попова додає до них ще декілька праць А. В. Флоровського, але загальну кількість остаточно не вказує. У спеціальній статті, присвяченій його науковій спадщині, вона розглядає тематику робіт історика і висловлює думки стосовно історіософії та наукової історії вченого [14; 319-329].

Не викликає сумнівів, що праці викладача Новоросійського університету систематично потрапляли до наукової бібліотеки цього навчального закладу. Тому первинний пошук видань, що вийшли окремими книгами, у її каталозі надає відомості про 15 таких праць. Подальший пошук статей дослідника має здійснюватись за тим алгоритмом, який передбачає відповідь на запитання: де міг реалізувати свій творчий потенціал молодий історик. Основними осередками розвитку історичної науки в Одесі на той час, крім історико-філологічного факультету Новоросійського університету, було історико-філологічне товариство при цьому ж університеті, Одеське товариство історії і старожитностей (ОТІС) і Одеське бібліографічне товариство.

Одеське бібліографічне товариство виникло в Одесі на початку ХХ століття за сприянням професора ІНУ І. А. Линниченка (викладав в ІНУ у 1898-1919 рр.) за допомогою А. В. Флоровського, Б. М. Ляпунова та інших (усього 16 імен) [11; 11]. Офіційною датою його заснування стало 14 травня 1911 р. Бібліографічне товариство мало на меті вивчення книжної справи в минулому і майбутньому, надання критичного аналізу всім різновидам літературних видань, а також їх бібліографування [11; 3]. З 1912 року товариство почало видання “Известий”, яке продовжувалося впродовж його існування до 1919 р. На сторінках вказаного видання і друкував історичні розвідки молодий науковець (близько семи статей, не всі з яких є доступними).

Наступним осередком розвитку історичної науки стає Одеське Товариство історії і старожитностей (ОТІС), яке було відкрито наприкінці 1839 року за сприянням генерал-губернатора Новоросійського краю М. С. Воронцова і діяло до 1919 р. [18; 63-75]. З 1844 року почали виходити друком “Записки” ОТІС, які в 1919 році редагував Антоній Флоровський [8; 23]. Виникло товариство на базі любителів археології, які і спромоглися видавати друковане видання — “Записки”. Вчений Флоровський входив до його складу, тому не дивно, що декілька статей (щонайменше п’ять) вийшло друком у періодичному виданні товариства.

За “одеський” період життя вченого вийшло друком чотири монографії, сім брошур, чотири археографічні публікації, дев’ять статей, декілька рецензій і декілька некрологів. Загальною рисою всіх робіт історика є використання широкого кола архівних джерел і матеріалів, друкованих документів. Задля написання цих праць Антоній Васильович під час різноманітних відряджень працював у московських та петербурзьких архівах.

Таким чином, на сьогодні відомо двадцять три праці “одеського” періоду життя і творчості А. В. Флоровського. Прикметним є виділення напрямів наукової діяльності історика. З. В. Першина виділяла наступні: проблеми аграрних відносин епохи падіння кріпацтва, історія представницьких установ і колонізація Півдня України [12; 57]. Одеські дослідники С. І. Аппатов і О. Б. Дьомін дотримуються першої точки зору. Трохи іншу версію надає Т. М. Попова: селянське питання з середини XVIII до середини XIX століть, склад та діяльність законодавчої комісії 1767 р. та історії російської колонізації Новоросійського краю в контексті історії іноземної колонізації Новоросії [15; 297]. На нашу думку доцільніше було б об’єднати надані класифікації таким чином: селянське питання XVIII-XIX ст., історія законодавчої комісії 1767-1774 рр. і колонізація Новоросійського краю.

Отже, під час навчання в ІНУ професор І. А. Линниченко запропонував майбутньому науковцю написати роботу, присвячену питанням законодавчої комісії 1767 р. Можливо, це було зроблено на честь 140-ї річниці від дня заснування останньої. До того ж, на той час це питання було дуже актуальним, оскільки загальних праць зі вказаної тематики не існувало. Тому й не дивно, що молодий історик захопився суспільно-політичною проблематикою другої половини XVIII століття. Загалом Законодавчій комісії присвячено більше десяти робіт (не лише “одеського”, а й “еміграційного” періодів).

Роботи А. В. Флоровського за даною проблематикою були відмічені вже сучасниками і залишились у колі наукових інтересів наступників — радянських та діаспорних історіографів [6; 362; 12; 117-119].

Як свідчать слова самого А. Ф. Флоровського, наведені на початку даної статті, його захоплювало краєзнавство і, зокрема, історія Одеси та Новоросійського краю, що було притаманно багатьом одеським історикам. Не дивно, адже історія краю була настільки дивовижною і привабливою, що хотілось відзначитись і в цій царині. Багато працюючи в архіві управління новоросійського і бессарабського генерал-губернатора, вчений знаходив важливі матеріали з історії нашого краю і намагався підіймати і розглядати ті проблеми, які були погано висвітлені до нього або яким не приділялося достатньої уваги.

Шукаючи свою нішу у краєзнавстві, Антоній Флоровський дав цьому таке обґрунтування: “Історія заселення Новоросійського краю не може вважатися розробленою в усіх її частинах рівномірно і закінчено. Якщо питання, пов’язане з іноземною колонізацією краю, часто привертає увагу дослідників, то не можна цього сказати про колонізацію росіян з різних місцевостей. Історія заселення Новоросійського краю російськими колоністами уявляє собою питання високої важливості і наукового, і суспільного

інтересу як своєю місцевою стороною, так і загальним своїм значенням. З одного боку, питання про російську колонізацію Новоросії при своєму вирішенні дає цінні вказівки на роль російського народного елемента в справі приведення південноросійських степів до більш-менш культурного вигляду. З іншого боку, історія форм, розміру і долі російського колонізаційного потоку, спрямованого в Новоросію, є лише одним моментом, одна частина в історії російського пересування, в історії загальноросійського колонізаційного процесу, який складав одну з характерних і значних особливостей у розвитку і долі російського народу... Російський колоніст, який залишав свої батьківські домівки заради наближення до “теплого моря”, заслуговує найсерйознішої уваги з боку історика” [16; 25; 1].

Зазвичай, умістилищем статей, що не входили до магістрального фахового дослідження, були “Записки” ОТИС. У цьому товаристві в останні роки існування А. В. Флоровський був секретарем і редагував, як він сам зазначає, останні томи цього видання [8; 27]. Тому й не дивно, що всі праці даної групи — “Отечественная война и Новороссийский край” (Одеса, 1913), “Пикинерский вербунок в Новороссии” (Одеса, 1916) та “Несколько фактов из истории русской колонизации Новороссии в начале XIX в.” (Одеса, 1919) — були опубліковані саме там.

Навіть порівняно короткий “одеський” період наукової діяльності А. В. Флоровського не є однорідним щодо проблематики. В останні роки перебування у місті він активно зайнявся вивченням історії скасування кріпацтва на півдні України.

Наприкінці “одеського” періоду, протягом 1921-1922 рр., з’явилися друком чотири праці, дві з них — монографічного формату. У своїх дослідженнях історик ставить низку питань, які стосуються звільнення селян у трьох губерніях Новоросії, аналізує проекти новоросійських губерніальних комітетів, наділення селян землею. Проте в останній своїй роботі у цій царині він досліджує реформу Олександра II з обох боків: як дворянства, так і селянства.

Доробок історика за загальними проблемами реформи, а також використання широкого кола архівних матеріалів започаткували дослідження у цьому напрямку.

Отже, в “одеський” період свого життя Антоній Флоровський намагався випробувати себе в різних спектрах історичної науки. Доробок вченого за дванадцять років склав двадцять три роботи, серед яких були як невеликі розвідки, так і монографії. Проте, незважаючи на їх розмір, усі вони були побудовані на широкому колі архівних джерел та відомі тогочасному колу науковців.

Примітки

1. Аксенова Е. П. Материалы фонда А. В. Флоровского в Архиве Российской академии наук о русской научной эмиграции в Чехословакии // Международная конференция “Русские, украинцы и белорусские эмигранты в Чехословакии между двумя мировыми войнами”. — Прага, 1995.

2. *Аксенова Е. П.* Флоровский Антоний Васильевич // Русское зарубежье. Золотая книга эмиграции : первая треть XX века. — М., 1997.
3. *Аппатов С. И., Демин О. Б., Першина З. В.* Историческая наука в Одессе за 200 лет // Очерки развития науки в Одессе. — Одесса, 1995. — 576 с.
4. *Волченко В. В.* Професор Новоросійського університету А. В. Флоровський : віхи біографії // Зап. іст. ф-ту. — 2002. — Вип. 12.
5. *Зайончковский П. А.* Антоний Васильевич Флоровский // История СССР. — 1969. — № 2.
6. *Зайончковский П. А.* Отмена крепостного права в России. — М., 1968. — С. 362.
7. *Лаптева Л. П.* Русский историк-эмигрант А. В. Флоровский как исследователь чешско-русских связей // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 8. История. — 1994. — № 1.
8. Листи Антонія Флоровського до В. Т. Галяса // Василь Терентійович Галяс (біографічні матеріали до 85-річчя з дня народження) / упоряд. В. М. Хмарський. — Одеса, 2006. — 82 с.
9. *Левченко В. В.* Жінки-викладачі вищої школи Одеси (1917–1930-ті рр.) : історико-науковий аспект // Південь України : етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : матеріали 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. (10–12 квіт. 2009 р., м. Одеса). — Одеса, 2009. — С. 147-148.
10. Обзорение преподаваний в Императорском Новороссийском университете на 1912/13-1914/15 учебные годы. — Одесса, 1912-1914.
11. Отчет Одесского библиографического общества при ИНУ за 1911-1912 гг. — Одесса, 1913. — 16 с.
12. *Першина З. В.* Історія України у працях одеських дослідників // УІЖ. — 1994. — № 6.
13. *Полонська-Василенко Н.* Історія України. — К., 1995. — Т. 2. — С. 117-119.
14. *Попова Т. Н.* Заметки об изучении интеллектуальной истории А. В. Флоровского // Причорноморський регіон у контексті європейської політики. — Одеса ; Ополе ; Вроцлав, 2008. — С. 319-329.
15. *Попова Т. М.* Флоровський Антоній Васильович // Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. слов. — Одеса, 2000. — Т. 4.
16. *Флоровский А. В.* Из истории Законодательной комиссии 1767 г. Вопрос о крепостном праве. — Одесса, 1910. — 319 с.
17. *Флоровский А. В.* Несколько фактов из истории русской колонизации Новороссии в начале XIX века // Зап. ООИД. — Одесса, 1919. — Т. XXXIII ; *Його ж.* Пикинерский вербунок в Новороссии. — Одесса, 1916. — 16 с.
18. *Хмарський В. М.* Археографічна діяльність Одеського Товариства Історії і Старожитностей. — Одеса : Астропринт, 2002. — 400 с.

Роботи Антонія Флоровського “одеського” періоду:

Законодавча комісія:

Из истории Законодательной комиссии 1767г. Вопрос о крепостном праве. — Одесса, 1910. — 319 с.

Из материалов по истории прикрепления крестьян в Южной России. — Одесса, 1911. — 25 с.

История текста “Положения о выборах депутатов в Законодательную комиссию 1767 г.”. — Одесса, 1913. — 46 с.

Депутаты Войска Запорожского в Законодательной комиссии 1767 г. — Одесса, [б. г.]. — 51 с. А також Депутаты Войска Запорожского в Законодательной комиссии 1767 г. // Записки Одесского общества истории и древностей. — Одесса, 1911. — Т. XXIX. — С. 329-377.

Состав Законодательной комиссии 1767-1774 гг. — Одесса, 1915. — 610 с.

Два произведения императрицы Екатерины II для Законодательной комиссии 1767-1774 гг. — Одесса, 1916. — 44 с.

К ста пятидесятилетию Манифеста 14 декабря 1766 г. — Пг., 1917. — 35 с.

Археографічні розвідки:

Собрание высочайших грамот и указов в архиве упраздненного генерал-губернаторского управления. — Одесса, 1912. — 32 с.

Из бумаг М. М. Кирьякова // Зап. ООИД. — Одесса, 1915. — Т. XXXII. — С. 26-41.

К истории текста жалованной грамоты дворянству 1785 г. // Русский исторический журнал. — 1917. — Кн. 3-4.

Книга о правительственной системе Павла I. — [Б. м.], [б. г.]. — 58 с.

Краєзнавчі питання:

Из Старой Одессы (по новым документам) // Известия Одесского библиографического общества. — Одесса, 1913. — Т. 2.

Отечественная война и Новороссийский край // Зап. ООИД. — Одесса, 1913. — Т. XXXI.

Пикинерский вербунок в Новороссии. — Одесса, 1916. — 16 с.

Несколько фактов из истории русской колонизации Новороссии в начале XIX века // Зап. ООИД. — Одесса, 1919. — Т. XXXIII.

Селянська реформа:

Освобождение крестьян по проектам губернских комитетов Новороссийского края. — Одесса, 1921. — 25 с.

Крестьянская реформа и высшая администрация Новороссийского края. — Одесса, 1921. — 12 с.

Очерки о крестьянском движении на Украине. — Одесса, 1921. — 140 с.

Воля панська і воля мужицька. Сторінки з історії аграрних розрухів у Новоросії 1861–63 рр. — Одеса, 1922. — 72 с.

Різне:

Новый взгляд на происхождение “Русской Правды” // Доклад на заседании Одесского библиографического общества. — Одесса, 1911-1913.

Император Александр I в изображении князя Николая Михайловича. — Одесса, 1913. — 24 с.

Памяти Льва Степановича Мацевича (17 ноября 1915 года). — Одесса : Хрисогелос, 1916. — 16 с.

В. В. Калинин,

аспирантка кафедры истории Украины
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Щепкина, 12, Одесса, 65026, Украина,
тел.: (8 048) 723-58-42

ПЕРВИЧНЫЙ ВЗГЛЯД НА БИБЛИОГРАФИЮ РАБОТ АНТОНИЯ ФЛОРОВСКОГО: “ОДЕССКИЙ” ПЕРИОД

Резюме

В статье представлен анализ основных работ, которые содержат сведения о количестве трудов славяноведа А. В. Флоровского, профессора Новороссийского и Карлового университетов. Проанализировав известные источники, которые содержат указания названий трудов историка, автор представляет характеристику трудов ученого. Выявлено количество публикаций “одесского” периода, представлена их классификация, названы основные издания, которые публиковали работы А. Флоровского.

Ключевые слова: библиография, классификация, Новороссийский университет, славяноведение, реестр работ, Флоровский А. В.

V. V. Kalinku,

PhD student,
Department of Ukrainian history of the
Odessa I. I. Mechnikov National University
12, Shchepkina St., Odessa, 65026, Ukraine
Tel.: (8 048) 723 58 42

THE PRIMARY VIEW OF THE BIBLIOGRAPHY OF THE WORKS BY ANTONIY FLOROVSKIY: “ODESSA” PERIOD

Summary

The article provides an analysis of the main works containing data on the works of A. V. Florovskiy, a Slavic Studies scholar, who was a professor at Novorossiyskiy and Karlov Universities. The author analysis the data from these works and presents the characteristics of the scholar’s works. The general amount of his works in “Odessa” period has been determined for the first time. The author presents their classification, shows the main groups of periodicals which published his studies.

Key words: bibliography, classification, Novorossiyskiy University, Slavic studies, register of works, Florovsky A. V.